

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291439>

ЩУКІНА І. А.

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького. Завідувачка науково-дослідного відділу з вивчення життя та творчості Лесі Українки (Київ, Україна).

Shchukina, Iryna. The Museum of prominent figures of Ukrainian culture Lesya Ukrainka, Mykola Lysenko, Panas Saksaganskyi, Mykhailo Starytskyi. Head of research and development department for study of life and work of Lesya Ukrainka (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6267-8499>

© Щукіна І. А., 2023.

ЮВЛЕЙ МИКОЛИ ЛИСЕНКА: НАЧЕРКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

ANNIVERSARY OF MYKOLA LYSENKO: SKETCHES BASED ON ARCHIVE OF OLENA PCHILKA

За роки, що минули від 1903 року, коли масштабно і велично святкували 35-річчя творчої діяльності Миколи Віталійовича Лисенка, зібрано й проаналізовано, здавалося б, усі наявні історичні свідчення. Проте презентуємо кілька рукописних документів, що лишилися поза увагою дослідників: начерки Ольги Петрівни Косач (у дівочтві Драгоманової, псевдонім — Олена Пчілка), відомої громадської і культурної діячки, письменниці й видавчині, фольклористки й мемуаристки, щирого друга Миколи Лисенка. Автографи зберігаються у фонді Олени Пчілки (ф. 28) Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Ще на початку 1860-х років, коли Ольга, молодша сестра Михайла Драгоманова почала з'являтися в колі його друзів, студентів Київського університету, відбулося її знайомство з Миколою Лисенком. Майже півстоліття їх поєднувало самовіддане служіння українській ідеї, утілення планів

«Старої Громади», робота в Літературно-артистичному товаристві й Українському клубі, творча співпраця, дружба і сусідські взаємини, навіть духовне родичання¹. Микола Лисенко тримав вінець над головою Ольги Драгоманової під час її вінчання з Петром Косачем, вона присвятила композиторові свою поему «Козачка Олена» і спеціально приїздила з Волині до Харкова на прем'єру «Різдвяної ночі». Він занотовував українські народні пісні з її голосу і не раз гостював у маєтках Косачів, вони разом проводили зібрання літературного гуртка «Плеяда» й нелегальні тоді дитячі шевченківські свята... І так трапилось, що саме Ольга Петрівна була поряд із Миколою Віталійовичем, коли він переступав поріг вічності.

Усвідомлюючи велич особистості М. Лисенка і важливість фіксації фактів життя і діяльності композитора, збереження його правдивого портрета для нащадків, Олена Пчілка двічі зверталася до написання мемуарів. Уперше — одразу по смерті митця 1912 року, коли готувала спеціальний випуск присвяченого М. В. Лисенку часопису «Рідний Край», який тоді очолювала, і на відстані літ, із новим життєвим досвідом — протягом 1927–1929 років, уже підсумовуючи й власне життя. Її спогади, докладні, інформативно насичені, виважені, напрочуд живі й щирі, написані з письменницьким хистом, мають виняткову цінність, адже вони належать людині, яка перебувала в епіцентрі описаних подій, у безпосередній близькості до М. Лисенка, його рідних та однодумців.

Неабияку увагу у мемуарах О. Косач приділила й розповіді про відзначення 35-річчя творчої діяльності композитора. Святкування ювілею М. Лисенка в листопаді 1903 року розпочала Галичина й Буковина, пізніше естафету підхопили в Києві, Петербурзі й Баку. Ювілярові надходили вітання від митців, артистів, науковців, установ і товариств із різних країн Європи, від хороших колективів, селян і робітників, студентів і його учнів. Це щирі слова визнання колосального внеску М. Лисенка в розвиток української культури, слова поваги, любові, вдячності.

---

¹ Олена Пчілка була хрещеною сина Миколи Лисенка Остапа, а похресником композитора — син Косачів Микола.

До ювілею готувалися ретельно. Організатором урочистостей у Києві була Олена Пчілка як член Правління Літературно-артистичного товариства. Вона згадувала, що святкування розпочалося 20 грудня 1903 року «у найбільшій київській концертній світлиці “Купеческого клубу”¹. Було дуже багато привітів, депутацій, з України, з Галичини, з усіх-усюд. Було бучно й гарно. Програму свята було розпростороно на три дні: 1-го дня — урочисте зібрання й читання привітів, з концертним відділом, переважно народного співу; 2-го вечора — йшла “Різдвяна ніч”, поставлена в театрі оперною трупкою; 3-го вечора — великий концерт, з виконанням різних творів Лисенкових. Так, величне свято було!» [Олена Пчілка, 2003, с. 58].

21 грудня 1903 року в Київському міському театрі² відбувся ювілейний концерт. У фондах музею М. Лисенка зберігається його програмка. Наводимо фрагмент тексту цього рідкісного документа (правопис збережено):

Концертное утро / (устроенное Ольгою Петровн. Косач) / въ честь композитора Н. В. Лисенко / (Тридцатипятилѣтіе его музык. дѣятельности) / при благосклонномъ участіи оперныхъ силъ / Заслуженной артистки Императорскихъ театровъ 2-жи Дейша-Сіоницкой, / Артистокъ и артистовъ Кіевской оперы: 2-жъ Бѣлевичъ, Ковельковой, Шульгиной; 2г. Дракули, Зиновьева, Каміонскаго, Махина и Секаръ-Рожанскаго; 2. Концертмейстера Шутмана и 2. Шебелика; 2. Москалева и 2г. артистокъ и артистовъ труппы 2. Саксаганскаго и Садовскаго; трехъ соединенныхъ хоровъ: хора любителей, хора 2г. Саксаганскаго и Садовскаго и хора 2. Москалева и двухъ оркестровъ подъ управленіемъ А. Л. Горьлова.

[Концертное утро, 1903].

---

¹ Ідеться про Зал Купецького Зібрання (нині — це Колонний зал Національної філармонії України).

² Київський міський театр — будівля сучасного Національного академічного театру опери та балету України імені Т. Г. Шевченка.

Сучасники згадували, що на цьому концерті Лисенку було вручено багато вітальних адрес і подарунків¹.

Одна з умов проведення заходу — вітальні адреси цензуруватимуть учасники ювілейного комітету, у складі якого були: Володимир Ніколаєв (голова Літературно-артистичного товариства) і члени Правління — Микола Лисенко, Олена Пчілка й Іван Стешенко. В. Ніколаєв не міг перевіряти тексти вітань, оскільки не володів українською мовою.

Микола Віталійович, звичайно, ні в які ювілейні справи не мішавсь, — згадувала Олена Пчілка, — отже, цензорами адресів приходилось бути п. Стешенкові й мені... Дуже то був для нас тяжкий обов'язок, але треба ж було додержати умови, щоб через який необережний вираз у которомусь привітанні не вийшло халепи Предсідателеві або й Товариству нашому, такому потрібному для всіх, а для нас особливо.

[Олена Пчілка, 2003, с. 58–59].

В архіві Олени Пчілки збереглося кілька чернеток привітань М. Лисенку, написаних рукою письменниці від імені різних організацій, установ, громад. Нині вони зберігаються в Інституті літератури НАН України серед її автографів. Щодо авторства текстів є кілька зауваг. Зрозуміло, що під час редагування певних вітань могла виникнути потреба суттєво змінювати тексти, і Ольга Петрівна змушена була переписувати їх. Міру втручання в початковий текст і наявність його взагалі з'ясувати неможливо. Окремі віншування вона могла складати одноосібно на прохання чи «за дорученням». Дивовижним чином їй вдалося «вжитися в образи» тих шанувальників, від імені яких писала, і дібрати слова, дозволені цензурою. У цих вітаннях відчувається шире вшанування і прихильність до ювіляра самої Олени Пчілки.

Наводимо розшифровки текстів цих автографів. Зважаючи, що два початкові вітання здійснені скорописом,

---

¹ Деякі з цих подарунків розміщені у третьому залі експозиції столичного музею М. Лисенка.

ярижкою та мають невиразну графіку, бо написані олівцем, вони подаються за сучасними правописними нормами. У решті начерків і нотаток оригінальний правопис збережено. Публікується вперше.

Привітання М. В. Лисенкові

Від Шпичинецького півчого гурту.

Вітаємо Тебе, шан[овний] наш Батьку, вел[икий] артисте, Миколо Віт[алійовичу] і низенько, до землі, Тобі кланяємось.

Ти зрозумів нашу рідну пісню, таку просту і сумну, вилив її в чудові форми і показав всьому світові. Твоя дума єсть наша дума, Твоя пісня — наша пісня, Твоя слава — наша рідна слава.

Слава ж Тобі, невмируща слава, наш величний земляче, слава од нині і до віку!

[Олена Пчілка, од. зб. 204, арк. 2].

Від селян м. Романівки, Київської губ[ернії] Скв[ірського] пов[іту] Мик[олі] Віт[алійовичу] Лисенкові.

Поздоровляємо Вас, Шан[овний] Добр[одію], з цим пресвітл[им] днем. Дякуємо Вам від щирого серця за Вашу працю невпинну, за те, що нас, простих людей, не цураєтесь, мови нашої рідної, безталанної, не забуваєте, що нашу пісню-тугу про наші кривди та недолі Ви на папері списали та на всесвітній суд виставили.

Дай же Вам Боже ще довго й щасливо прожити.

Слава Вам, наш Соловейку, слава.

Іван Чупр[ина]

[Микита] Дробенко

[Олена Пчілка, од. зб. 205, арк. 1]¹.

---

¹ Текст рукопису майже повністю збігається з текстом вітання від «романівських селян», опублікованим у виданні: Булат Т. П., Філенко Т. Ю. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США; Київ : Майстерня книги, 2009. С. 304.

Як переконають стилістика, зміст, тональність звучання наведених рядків, вітання від київських письменників склала Олена Пчілка.

[Олена Пчілка]. Привітання М. В. Лисенкові¹
від К[иївських] письменник[ів].

*На сторожі коло нас поставив слово великий Поет
землі укр[аїнської] і слово те зберегло нас, одродило нас,
у мертві трупи силу живую вдихнуло, і новим життям
оживає Рідна Країна.*

*З могучим словом поєднали Ви, Дорогий наш Кобзарю,
свою чудово дивну музика і розкотилась вона по всьому
краєві, голосно видзвонюючи воскресення рідного народу.
І радісно нам, укр[аїнським] письменникам, в ясний день
Вашого Свята згадати, що Ви єднали свою натхненну
працю з працею кращих творців нашого слова і воно си-
лою Ваших чарівних звуків западало навіть у такі душі,
у які без того не могло б воно пробитись крізь холодну
кригу байдужности до Рідного Краю.*

*Ви дали голосно озватися народній піснi, зворушуючи
душі наші болями й жалями душі народної, єднаючи в своїх
творах найдорожчі почуття народні з найдорожчими
почуваннями кращих, свідомих синів Рідн[ого] Краю. І щоб
такі сини могли зростати в нас із малого-малечку, не забу-
ли Ви подати свій голос і до дітей наших, щоб сотворялася
і в нас основа всякої національності — національна сем'я.*

*Серед байдужих і холодних Ви були надхненним дія-
чем, одним з небагатьох лицарських борців-робітників
і завжди будили в душах високі поривання до братерства
і волі людської, віщуючи зорею новою життя нашого.*

*Слава Вам і дяка од нас, письменників, що вірять
у могутчу перемогу надхненної піснi, надхненного слова!*

[Олена Пчілка, од. зб. 203, арк. 1].

---

¹ Тут і далі авторський правопис збережено.

Привітання М. В. Лисенкові від студентів Київського університету.

Славний сине нашої almae matris!

Ми, студенти різних націй Унів[ерситету] Св[ятого] Волод[имира] в Києві, Твоєї almae matris, з гордістю вітаємо Тебе в сей день.

Не широким шляхом до панських палаців пішов Ти, а в убогій мужицькій хаті. В дирявій свитині, голодна і боса дивилась на Тебе красуня-Вкраї[на]. Жалем стиснулось Твоє серце, і по високих берегах Дніпрових заридала-засміялась Твоя чарівна Кобза. Вона співала про Твою зубожілу землю, про її забуту правду і тиху красу, вона ридала з нею над її горем. І в тихих співах Твоїх чулося великеє слово («Обніміте, брати мої» і т. д.)¹.

Кобзарю! Сьпіви Твої — то жива душа Твого люду. Мов та глибінь Дніпрова, таїть вона в собі скарби невідомі, і немає їй кінця-краю... Хай же вітер несе Твою пісьню не тільки по рідн[ому] краю, а і в чужії краї. Хай всьміхнеться, засяє всім людям незнана краса, щоб жити та жити на світі!

Співай же, Кобзарю, щєбечи жайворонком, віщуй весну твоєму бездольному народу!

[Олена Пчілка, од. зб. 203, арк. 2].

На зворотах аркушів цих олівцевих чернеток рукою Олени Пчілки нашвидкуруч занотований перелік очікуваних чи прибулих на святкування делегатів: «Од полт[авських] гімназистів», «Од видавців укр[аїнських] книжок (наша дума, наша пісня²)», «Від прихильних студентів-укр[аїнців] в Новій Олександр[івці] (І забудеться срамотня давня година

---

¹ Неточне цитування з вірша Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».

² Уривок поезії Т. Шевченка «До Основ'яненка».

І оживе слава, слава України¹. І chor²)», «Від Чорном[орської] громади», «Від укр[аїнської] молоді з Петербургу», «від полт[авських] робітників», «Від Чи[гирин]ців (Стоїть в селі Субботові На горі високій, домовина України Широка глибока³)», «Од Харківської акад[емічної] молоді (яко громадськ[ого] діяча», «Подільські семінаристи», «Від Одесьців», «Од Харьковців», «2 з Умані» та кілька інших, які не вдалося розшифрувати.

У цих начерках не змінено відомих фактів, проте додано деякі уточнення і нюанси. Скажімо, щедре цитування рядків Т. Шевченка свідчить про рівень піетету у ставленні до Кобзаря тогочасної української громади, а водночас — і про невмирущу актуальність певних поезій і для нашого сьогодення.

Список використаної літератури

1. Концертное утро (устроенное Ольгою Петровн. Косач) въ честь композитора Н. В. Лисенко). 21 грудня 1903 р. Програма // Музей видатних діячів української культури. Фонди Музею Миколи Лисенка. КН-5025, АПЗ-780. 1 арк.

2. Пчілка Олена. Микола Лисенко (Спогади і думки) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. Т. 1 / упоряд. текстів, передм. і комент. Р. Я. Пилипчука. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 40–63.

3. Пчілка Олена. Привітання М. В. Лисенкові [Автограф]. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 28. Од. зб. 203. 2 арк.

4. Пчілка Олена. Привітання М. В. Лисенкові [Автограф] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 28. Од. зб. 204. 2 арк.

5. Пчілка Олена. Привітання М. В. Лисенкові [Автограф] // Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка. Ф. 28. Од. зб. 205. 2 арк.

---

¹ Уривок поезії Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».

² Chor (нім.) — хор.

³ Початок поезії Т. Шевченка.